

2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО.

УДК 342.734-053.81(477)(043)

Сюзанна Барегамян,
старший викладач кафедри права
та публічного адміністрування
Маріупольського державного університету

Наталя Дудар,
студентка 4 курсу спеціальності «Право»
економіко-правового факультету
Маріупольського державного університету

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: НА ПРИКЛАДІ ДОСВІДУ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Розглянуто досвід зарубіжних країн щодо запобігання та протидії корупції з метою вироблення напрямів удосконалення правового механізму України. Зроблено висновок, що такі країни, як Південна Корея, Сполучені Штати Америки, Республіка Сінгапур активно та успішно борються з корупцією завдяки ефективним програмам зазначено, що впровадження в Україні подібних засобів боротьби з корупцією мають добре вплинути на «антикорупційний показник» в державі.

Ключові слова: запобігання, протидія, авторитет держави, корупція, е-урядування, програма «OPEN».

Барегамян С., Дударь Н.

Предотвращение и противодействие коррупции в современной Украине: на примере опыта зарубежных стран

Рассмотрен опыт зарубежных стран по предотвращению и противодействию коррупции с целью выработки направлений совершенствования правового механизма Украины. Сделан вывод, что такие страны, как Южная Корея, Соединенные Штаты Америки, Республика, Сингапур активно и успешно борются с коррупцией благодаря эффективным программам. Внедрение в Украине подобных средств борьбы с коррупцией должны хорошо повлиять на «антикоррупционный показатель» в государстве.

Ключевые слова: предотвращение, противодействие, авторитет государства, коррупция, е-правительство, программа «OPEN».

Barehamian S., Dudar N.

Preventing and countering of corruption in modern Ukraine: on the example of foreign countries experience

The article examines the experience of foreign countries in preventing and counteracting corruption in order to develop directions for improving the legal mechanism of Ukraine. It is concluded that countries such as South Korea, the United States of America, the Republic of Singapore actively and successfully fight corruption through effective programs. Implementation of such anti-corruption measures in Ukraine should have a good effect on the «anticorruption indicator» in the state.

Keywords: prevention, counteraction, state authority, corruption, e-governance, program «OPEN».

Постановка проблеми. Корупція є однією з найактуальніших проблем сучасності. Це негативне соціальне явище є джерелом економічних, політичних і соціальних ризиків соціуму. Прояви корупції дуже погано впливають на суспільне життя, змінюють моральні основи суспільства. До того ж корупція має здатність легко й швидко пристосовуватися до змін у суспільстві та державі.

© Сюзанна Барегамян, Наталя Дудар, 2018

В нашій країні вона набуває загальнонаціонального, системного характеру і має визначальний вплив на українську політику, економіку та інші сфери суспільного життя. Незважаючи на те, що однією з найважливіших проблем, які намагається вирішити сучасна українська влада, є запобігання та протидія корупції, за оцінками як вітчизняних, так і зарубіжних експертів та громадських організацій, її рівень в Україні залишається високим. За допомогою порівняльних рейтингів формується антикорупційний імідж держави. Показники рівня корумпованості в Україні є підставою маніпулювання суспільною і міжнародною думкою про стан корупції, руйнують авторитет державної влади не лише на національному, а й на міжнародному рівні.

Надзвичайно високий рівень поширення корупції в Україні, неефективна антикорупційна політика держави, а також інші проблеми сьогодення в цій сфері визначили актуальність теми та зумовили потребу в проведенні дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-концептуальні підходи щодо подолання корупції з урахуванням світових стандартів і проведення антикорупційних реформ достатньо розроблені в юридичній науці, зокрема у дослідженнях таких авторів, як: К. М. Абдієв, Р. Андерсон, Г. М. Борзенков, М. І. Камлик, А. І. Комарова, С. Я. Кононенко, О. М. Костенко, В. А. Куліков, К. Мішель, П. М. Панченко, В. І. Попов, В. М. Попович, О. Я. Прохоренко, С. Д. Пундей, Е. П. Рязанов, А. О. Сафоненко, С. Л. Сібіряков, К. В. Сурков, М. І. Хавронюк, О. М. Юрченко та ін.

Мета статті, є спираючись на результати досліджень, проведених вітчизняними та зарубіжними вченими, а також власні наукові здобутки, – дослідити сучасний стан поширення корупції в Україні, окреслити проблеми протидії та запобігання цьому негативному явищу та запропонувати можливі шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Вперше поняття корупції було сформульовано у 1979 р. на 34-ій Сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй. Корупцію визначено як «виконання посадовими особами будь-яких дій або ж бездіяльність у сфері виконання їх посадових повноважень за винагороду у будь-якій формі в інтересах того, хто надає цю винагороду як з порушенням посадових інструкцій, так і без їх порушення». По-різному поняття корупції визначається в інших міжнародно-правових актах. Відповідно до ст. 7 Кодексу поведінки посадової особи щодо підтримання правопорядку, прийнятого Резолюцією 34/169 Генеральної асамблеї ООН 17.12.1979 р., корупція охоплює «дію або бездіяльність при виконанні обов'язків або у зв'язку з цими обов'язками в результаті вимагання чи прийняття подарунків, обіцянок або стимулів чи їх незаконне отримання кожного разу, коли має місце така дія чи бездіяльність» [1].

Міжнародна антикорупційна організація Transparency International підготувала дослідження «Барометр світової корупції: голоси громадян з усього світу». Результати покривають 119 держав, територій та регіонів по всьому світу. Вони ґрунтуються на інтерв'ю з 162 136 громадянами з березня 2014 р. по січень 2017 р. [2]. За цими даними понад 70% українців переконані, що рівень корупції в країні не знижується, а влада не хоче викривати хабарників. В дослідженні визначається, що українці звикли до корупції у повсякденному житті. Вони найчастіше давали хабарі в школах і дитячих садках, медичних закладах тощо. Майже половина опитаних вважають, що повідомляти про факт корупції не варто, бо від цього нічого не зміниться.

На думку С. Я. Кононенка, причинами процвітання корупції в Україні є: переоцінка цінностей у суспільстві та недостатньо ефективна діяльність керівництва, що може стати негативним прикладом для підлеглих, фінансові проблеми, недостатній відомчий контроль, недостатній ступінь сприйняття до дій, що можуть спровокувати корупційну поведінку, легковажність, наївність, лабільність (нестійкість) [3, с. 5].

Зростання корупції в органах державної влади зумовлене насамперед відсутністю чіткого законодавчого регулювання багатьох питань про державну службу, контролю за доходами державних службовців та їх джерелами [4, с. 82], а також державним апаратом, його чисельністю, структурою та виконанням своїх дій. Держава сильна в немотивованому втручанні в суспільне життя, але слабка у здійсненні своїх прямих обов'язків щодо суспільства.

Протидія корупції та запобігання її виникненню – найгостріша проблема сучасної України. Малоефективний поступ до подолання корупційних схем, які переходять у «спадщину» від уряду до уряду, відносить Україну до країн, що постають на перших рядах серед найкорумпованіших в Європі. Україна намагається рухатись у бік реформ, про що свідчать нещодавно прийняті антикорупційні закони, які заклали фундамент і показали світові серйозні наміри країни у протидії корупції. Але політична воля – це не лише рішучі заклики з високих трибун. Це цілком практичні кроки на виконання нових антикорупційних законів, як то прозорий підбір персоналу нових антикорупційних органів, покарання всіх причетних до корупцій-

них схем, невтручання в роботу борців з корупцією тощо. Саме цього не вистачає Україні аби піднятися у рейтингах Індексу сприйняття корупції.

Для зменшення рівня корупції до безпечного в Україні потрібно враховувати та запроваджувати закордонний досвід боротьби з негативним соціальним явищем. Деякі зарубіжні країни мають програми протидії хабарництва та корупції, які вже довели свою ефективність на практиці, тому вивчення цих програм та запровадження їх у реальність є великою перспективою для запозичення позитивного іноземного досвіду.

Проаналізувавши досвід країн, які досягли певного успіху в даній сфері, можливо виділити декілька програм, які доцільно ввести у дію. Однією з найефективніших програм боротьби з корупцією є програма «OPEN», яка діє у Південній Кореї. Ця програма стала справжньою сенсацією серед національних антикорупційних програм. В період великих технологічних досягнень і наукових розробок програма «OPEN» дозволяє громадянам через мережу Інтернет контролювати процес розгляду своїх звернень державними службовцями. Впровадження аналогічної програми дасть змогу громадянам в будь-який час простежити хід розгляду документів свого звернення. Таким чином, забезпечується прозорість діяльності міської адміністрації, що дозволяє запобігти несправедливому розгляду справи, дозволяє слідкувати як вирішуються питання про видання дозволу або санкції за тією чи іншою справою у випадках, коли найбільш ймовірний прояв корупції. Окрім того, громадяни мають право звернутися до голови міста з заявою про порушення процедури або строків розгляду поданої справи.

Дана програма діє на принципах доступності та прозорості. Завданнями такої системи контролю онлайн є попередження корупційних діянь шляхом: надання громадянам необхідної інформації для соціального контролю, встановлення прозорості, виключення особистого спілкування чиновників і громадян як необхідної умови існування корупції. Через будь-який комп'ютер, який має доступ до мережі Інтернет, громадянин може перевірити, чи було правильно зареєстровано звернення, хто займається розглядом справи, коли буде вирішене дане запитання, а у випадках, коли в проханні було відмовлено, то за яких причин. Для роботи з такою програмою державні службовці проходять курси у комп'ютерних класах, ознайомлюються з роботою системи, яким чином вносяться дані. В системі працівники адміністрації повинні вказувати на сайті день і годину роботи з кожною заявою. Жоден чиновник не зможе відкласти розгляд справи і тим більше не наважиться прийняти неправомірне рішення. Програма «OPEN» та її аналоги широко використовуються в інших країнах. Уряд Сеулу разом з представниками ООН розробило навчальний посібник з роботи з цією антикорупційною програмою.

Україна опинилася у схожій ситуації, як колись Південна Корея: має давню корупційну історію, централізовану владу і бюрократію. Реформи у всіх галузях мали б бути терміновими – цього вимагає політична й економічна ситуація, зобов'язання перед західними партнерами й українським суспільством. Проте на відміну від Республіки Корея, механізми, які б мали зменшити корумпованість влади, вводяться вкрай повільно. Так, про систему е-урядування йдеться вже кілька років. Павло Шеремета, колишній Міністр економічного розвитку і торгівлі України неодноразово зазначав, що слід прискорити перехід до електронного урядування, бо це сприятиме відкритості та прозорості влади для громадян, представників бізнесу і громадських організацій. Однак за станом на сьогодні державна політика у сфері е-урядування лише на стадії розробки. Саме тому має впровадження такої системи, як «OPEN», або її аналогу найближчим часом повинно активно вплинути на боротьбу з корупціонерами в державній службі.

Окрім введення самої програми «OPEN» в Південній Кореї використовується ще один засіб попередження корупційних правопорушень. Освіта використовується в Південній Кореї як інструмент формування нових принципів поведінки людини відповідно до нової демократичної політики держави, а саме формування свідомості громадян в антикорупційному напрямленні, тому до обов'язків Корейської незалежної комісії з боротьби з Корупцією входить розробка антикорупційного навчального курсу у школах та державних вищих навчальних закладах. У всіх державних навчальних закладах ці курси є обов'язковими для всіх громадян Республіки Корея. В Україні, окрім корумпованих державних службовців, також є проблема зі свідомістю громадян. Сьогодні, звертаючись до органів влади, громадян вже має на увазі те, що він може запропонувати державному службовцю «винагородження» за прискорення вирішення свого питання, або за видачу рішення у його користь. У цьому випадку винен не тільки працівник, який дав згоду на отримання неправомірної вигоди, а й громадянин, який запропонував такий спосіб вирішення проблеми.

В законодавстві України передбачена відповідальність за пропозиції та надання службовій особі неправомірної вигоди. Але на прикладі США потрібно ввести більш сурові заходи антикорупційної боротьби з «внутрішньою» стороною. Якщо розглядати позицію США у цих випадках, то надання неправомірної вигоди з боку громадянина не лише негайно карається, а й в майбутньому ця особа відчує правові додержання під час влаштування на державну службу.

Антикорупційна компанія в Сінгапурі також є прикладом для України. Увагу викликає те, що всі чиновники та їх сім'ї були позбавлені недоторканості. Це дозволяє перевіряти банківські рахунки та придбане майно не лише самих чиновників, а також і членів їх сімей і навіть друзів. Якщо з'являється інформація про те, що хтось живе не за коштами, то одразу починається розслідування. Такий захід дає змогу контролювати надходження майна та коштів на рахунок державного службовця. Використання цього способу запобігання корупції в Україні тільки розпочато і сьогодні існує гостра необхідність у прискоренні його впровадження задля ефективності запобігання корупції, оскільки «сховати» усю свою тіньову діяльність за родичами та друзями більше не буде можливо.

Прикладом комплексної боротьби з корупцією є антикорупційна стратегія Нідерландів, яка включає такі процедурні та інвестиційні заходи, як: постійна звітність та гласність щодо виявлення корупції та обговорення наслідків – покарання за корупційні дії; щорічно міністр внутрішніх справ доповідає парламенту про виявлені факти корупції та вжиті заходи щодо покарання осіб, причетних до корупції; розробка системи моніторингу можливих місць виникнення корупційних дій у державних та громадських організаціях і суворого контролю за діяльністю осіб, які там працюють; створення системи прав і обов'язків посадових осіб із визначенням міри відповідальності за порушення посадової етики та корупційні прояви; основною мірою покарання за корупційну дію є заборона працювати в державних організаціях та втрата всіх соціальних пільг, які надає державна служба, наприклад, пенсійного і соціального обслуговування; у всіх організаціях, зокрема у міністерствах, є служби внутрішньої безпеки, обов'язком яких є реєстрація та виявлення помилок чиновників, їх навмисних чи випадкових порушень діючих правил і відповідних наслідків таких порушень [5, с. 158].

Одним із методів боротьби з корупцією у Німеччині є знищення фінансової бази злочинних організацій та угруповань. Цей метод має два розгалуження, він досягається шляхом створення належної правової бази, яка робить неможливим «відмивання брудних» грошей, а також шляхом конфіскації майна. Законодавство Німеччини зобов'язує банківські установи надавати інформацію до правоохоронних органів щодо грошових операцій на суму, яка перевищує 20 тисяч німецьких марок. Але ця інформація надається лише за умови, що вона буде використана лише для розслідування. Громадянин, який робить грошовий внесок в банк більш, ніж 50 тисяч німецьких марок, повинен пред'явити посвідчення особи. Доцільно ввести в дію такий механізм і в Україні. Зазвичай великі грошові операції викликають підозру щодо законності володіння такими фінансовими ресурсами. Саме тому правоохоронні органи будуть мати можливість перевіряти, чи насправді такі гроші були «добути» законним шляхом.

Ще одним антикорупційним механізмом, який запроваджується в Німеччині, та може бути запроваджено в Україні, є створення реєстру корумпованих фірм. Сенс цього механізму полягає у тому, що фірми, які потрапили до цього реєстру, не можуть виконувати державні замовлення та постійно знаходяться під пильним наглядом правоохоронних органів.

Досвід боротьби з корупцією у Німеччині свідчить про ефективність залучення громадськості для боротьби з корупцією. Зокрема, відомство кримінальної поліції федеральної землі Нижня Саксонія впровадило прийом анонімних повідомлень від громадян про економічні злочини. Таке рішення було прийнято за результатами пілотного проекту, під час якого за чотири місяці до вищезазначеного спецпідрозділу, який складається всього з 9 працівників прокуратури та 33 поліцейських, надійшло 184 повідомлення. Карні справи було відкрито у 124 випадках, з яких 3% стосується справ щодо корупції [6, с. 112–113].

Великобританія має найдавніші традиції боротьби з корупцією. Національне законодавство Великобританії у сфері боротьби з корупцією є досить розгалуженим, оскільки певні норми матеріального права, які стосуються правовідносин, що виникають унаслідок вчинення тими чи іншими посадовими особами корупційних дій, можуть міститися у різних актах (не тільки кримінального, а також інших галузях права) [7, с. 54].

У Великобританії при призначенні на міністерський пост кожен зобов'язаний представити повний список своїх фінансових інтересів. Необхідно вказати компанії, де розміщені інвестиції та яка власність йому належить. Такі ж списки на дружину та дорослих дітей. Після детальної перевірки міністра запрошують до спеціального комітету, де йому можуть порадити відмовитися від співпраці з тією чи іншою компанією, запропонувати перекласти заощадження в інші фонди чи банки. Характеризуючи законодавство про боротьбу з корупцією Великобританії, необхідно звернути увагу на високу правову культуру громадян та сталі традиції професійної етики державної служби. Певною мірою таке ставлення суспільства до корупції можна вважати зразковим.

Загальновідомо, що основними джерелами права у Великобританії є судові прецеденти, які складають загальне право. Парламентські акти є окремими джерелами права й складають статутне право. Такий унікальний розподіл на загальне та статутне право має істотне значення, зокрема при визначенні кримінально-правових та адміністративно-правових санкцій за корупційні правопорушення. Так, наприклад, у випадку, коли відповідальність за правопорушення передбачається парламентським актом, то покарання у виді позбавлення волі або штрафу, як правило, встановлюється цим актом у вигляді визначеного або максимального розміру або строку. Якщо таких вказівок немає, це означає, що суд самостійно визначає розмір штрафу або строк позбавлення волі.

Чинне законодавство Франції містить цілий ряд нормативних актів, спрямованих на протидію корупції, насамперед пов'язаних з фінансовими зловживаннями. Так, у 1990 р. прийнято закон, згідно з яким кредитні установи мають особливо уважно ставитися до капіталів, походження яких пов'язане з організованою злочинністю. Йдеться про виявлення порушень, пов'язаних із фальсифікацією чеків та векселів, переданих на інкасацію. Законодавством передбачено право на негайне зупинення функціонування рахунку, якщо встановлено, що службовець відкрив його з метою ухиляння від податків.

Для захисту інтересів суспільства виконання контрольних функцій покладено і на недержавні комерційні структури, зокрема на фінансово-кредитні установи. Законодавство Франції, крім того, зобов'язує фінансових посередників встановлювати особу своїх клієнтів, надавати довідки про третіх осіб, на користь яких здійснюються перерахування, передбачає відповідальність банківського працівника у разі прийняття фальшивого документа. Фінансові посередники, в тому числі й банки, зобов'язані сповіщати спеціальні адміністративні служби про суми внесків на рахунок, якщо виникає підозра, а також про операції з такими коштами. У такому випадку обов'язок додержання професійної таємниці знімається. Спеціалізована державна служба має право вимагати припинення такої операції або відкласти її здійснення до встановлення факту про наявність або відсутність правопорушення [8, с. 243].

Досить чітка й ефективна система боротьби з корупцією, яка спирається на солідну нормативно-правову базу та однозначну підтримку суспільства діє у Фінляндії. Для фінської правової системи не є характерними закони з використанням терміну «боротьба» з визначенням певного виду злочину. Фінський законодавець закрив принципи попередження та застереження вчинення злочинів у кожному нормативно-правовому акті, що визначають конкретну сферу діяльності, а не вид злочину. Згідно з положеннями Кримінального кодексу Фінляндії, за вчинення дій, що можуть кваліфікуватися як «корупція», передбачено санкції від штрафу до ув'язнення строком до чотирьох років у залежності від ступеня суспільної небезпеки злочину [9].

При аналізі бельгійського досвіду можна побачити, що країна пішла не лише традиційним репресивним шляхом – установлення кримінальної відповідальності за корупційні діяння, але у ній здійснюється і попередження корупції. Ця проблема знайшла своє відображення у межах реформи COPERNIC, зокрема у реформі сектору фінансового контролю. Бельгія розширила поняття корупції стосовно зловживання владою, не обмежуючись лише кримінальним аспектом, а й залишивши місце для таких понять, як роз'яснення норм, їх нагадування, транспарентність поведінки, що приведе до вироблення кодексу поведінки.

Висновки. Таким чином, антикорупційні програми, які вже діють в інших державах, доводять, що вони ефективні. Такі країни, як Південна Корея, США, Сінгапур активно борються з корупцією завдяки цим програмам і дуже успішно. Саме тому впровадження в Україну подібних засобів боротьби з корупцією мають добре вплинути на «антикорупційний показник» в державі. Контроль державних службовців, антикорупційна політика серед громадян, введення в дію аналогу програми «OPEN» допоможуть країні вийти на нову сходинку в процесі знищення корупції в державній службі.

Список використаних джерел

1. *Кодекс поведінки посадової особи щодо підтримання правопорядку : прийнятий Резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН 17 грудня 1979 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/>.*
2. *Дослідження Transparency International «Барометр світової корупції: голоси громадян з усього світу». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ti-ukraine.org/news/barometr-svitovoi-koruptsii-holosy-hromadian-z-usoho-svitu/>.*
3. *Кононенко С. Я. Профілактика та боротьба з корупцією в поліції Німеччини (із досвіду роботи поліції землі Нижня Саксонія) / Я. С. Кононенко. – К. : Знання України, 2006. – 16 с.*

4. Саинчин А. С. Коррупция должностных лиц как элемент организованной преступности / А. С. Саинчин // *Відповідальність посадових осіб за корупційну діяльність : матер. міжнарод. наук. практи.-семінару (м. Харків, 11-12 трав. 2001 р.) / Харків : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – С. 80–85.*
5. Прохоренко О. Я. Протидія корупційним проявам в системі державної служби України (організаційно-правовий аспект) : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.03 / Прохоренко Олександр Якимович. – К., 2004. – 206 с.
6. Мельник М. І. Німеччина на шляху боротьби з корупцією / М. І. Мельник // *Право України. – 1997. – № 11. – С. 111–115.*
7. Решетников Ф. М. Ответственность за должностные преступления в зарубежных странах / Ф. М. Решетников. – М. : Юридич. л-ра, 1997. – 128 с.
8. Кримінальний Кодекс Франції: Злочини і провина проти відповідальності. Обманне заволодіння власністю // *Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію ; упоряд. М. І. Камлик [та ін.]. – К. : Школяр, 1999. – С. 243–249.*
9. *Regulacje miedzynarodowe [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// antykorupcja.edu.pl/index.php?mnu=24](http://antykorupcja.edu.pl/index.php?mnu=24).*

References

1. *Kodeks povedinky posadovoyi osoby shchodo pidtrymannya pravoporyadku: pryynyatyu Rezolyutsiyeyu 34/169 Heneral'noyi Asambleyi OON 17 hrudnya 1979 roku [Code of Conduct for a Law Enforcement Officer: adopted by United Nations General Assembly Resolution 34/169 on December 17, 1979]. Retrieved from <http://rada.gov.ua> [in Ukrainian].*
2. *Doslidzhennya Transparency International «Barometr svitovoyi koruptsiyi: holosy hromadyan z us'oho svitu» [Investigation of Transparency International «Barometer of World Corruption: Voices of Citizens from all Over the World»]. Retrieved from <https://ti-ukraine.org/news/barometr-svitovoi-koruptsii-holosy-hromadian-z-usoho-svitu> [in Ukrainian].*
3. *Kononenko, S. YA. (2006). Profilaktyka ta borot'ba z koruptsiyeyu v politsiyi Nimechchyny (iz dosvidu roboty politsiyi zemli Nyzhnya Saksoniya) [Prevention and Combating Corruption in the German Police (based on the experience of the Lower Saxony Land Police)]. Kyiv: Znannya Ukrayiny [in Ukrainian].*
4. *Saynchyn A. S. (2003). Korruptsiya dolzhnostnykh lyts kak élement orhanyzovannoy prestupnosti [Corruption of Officials as an Element of Organized Crime]. Materialy mizhnarodnoho naukovy praktichnoho seminaru «Vidpovidal'nist' posadovykh osib za koruptsiynu diyal'nist'», (Kharkiv, 11–12 travnya 2001). – Materials of the International Scientific and Practical Seminar «Responsibility of Officials for Corruption», (Kharkiv, May 11–12, 2001). Kharkiv: Skhidno-rehional'nyy tsentr humanitarno-osvitnikh initsiatyv [in Ukrainian].*
5. *Prokhorenko, O. YA. (2004). Protydiya koruptsiynym proyavam v systemi derzhavnoyi sluzhby Ukrayiny (orhanyzatsiyno-pravovyy aspekt) [Counteraction to corruption manifestations in the system of the civil service of Ukraine (organizational and legal aspect)]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].*
6. *Mel'nyk, M. I. (1997). Nimechchyna na shlyakhu borot'by z koruptsiyeyu [Germany on the Way to Fight Corruption]. Pravo Ukrayiny. – The Law of Ukraine, 11, 111–115 [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 10.01.2018.